

Csík vármegye rövid története

Hazánk Királyhágón túli vagy erdélyi részének egyik vármegyéje. Erdély keleti határán fekszik. Nyugaton Maros-Torda és Udvarhely, délen Háromszék vármegye, keleten és északon Románia szegélyezi. Területe 4859 km². Túlnyomóan hegyes vidék. Keleti részét a Gyergyói és Csíki hegycsoport hálózza be, mindkettő túlnyomóan erdős. A magasabb hegység jellemvonásaival: legmagasabb tetői a Nagy Hagymás (1793 méter) a Tarhavas (1662 méter) és a Lóhavas (1611 méter). Ezen a hegycsoportoktól nyugatra három terjedelmes fennsík terül el, egyik a Gyergyó lapálya

a vármegye északnyugati részében a Maros mindkét partján; a Maros forrásvidékén emelkedő dombok (870 méter) ettől elválasztják a Felcsík nevű kisebb lapályt, amelyet ismét a csíkszeredai dombok különítenek el az Alcsík síkságtól. Mindkét síkság az Olt mellékvizének mentén terül el, és elég sűrűn lakott. A Gyergyói-síkság tengerfeletti magassága 700-780, a Fel-csíké 660-720, az Alcsíké 640-680 méter között ingadozik. A Gyergyói és Csíki havasokkal közösen nyugat felől hatalmas emelkedések övezik a harmadik lapályt, melynek mindennél egy-egy keskeny folyószorulat jelöli alsó

A CÍMER LEÍRÁSA

Csík vármegye Csík-, Gyergyó- és Kászonszék címerét vette át, amit I. Ferenc adományozott 1793-ban. A kerek talpú nagypajzs hasítással és vágással négy negyedre osztott, középen kerek talpú boglárpajzs. A pajzs és boglárpajzs, valamint az osztóvonalak is arany szegélyűek. Az 1., kék mezőben arany naparc lebeg – az „emberarcú” nap a katolikus vallást szimbolizálja. A 2., vörös mezőben ezüst holdsarlóra állított arany apostoli kettős kereszt látható, amely Magyarország címerének heroldalkja, míg a hold a székelyek egyik jelképe Zsigmond óta. A 3., ezüst mezőben négy zöld hely látható, közöttük három völgygel, három ezüst balharánt szalag a Maros, Olt (Aluta), Küküllő folyókat – a középső két hegy tetejére épített két fehér falú, vörös tetejű házikó a Gyimesi- és Piricskei-szorosok vámházait (harmincadházait) jelképezi Magyarország és Moldva határán. A 4., kék mezőben négy zöld halmon négy, barna törzsű, zöld levelű fenyőfa látható, utalva a Kárpátok erdős-hegyes vidékeire. A boglárpajzs arany mezejében zöld halmon, ezüst holdsarlón Szűz Mária – Magyarország védőasszonya – áll a gyermek Jézussal, jobb karjában arany jogarral, fején arany, nyitott levélkoronával, kék ruhában. A boglárpajzs címerképe a Csíksomlyói kolostor híres Szűz Mária-ábrázolását jelenti. (A székelyek a Kis-Somlyó hegy tetején kápolnát emeltek, ahol minden évben pünkösdkor népes búcsújárást tartottak – és tartanak ma is – győztes csatájuk emlékére.) A címerpajzsot arany, nyitott, bíborral bélelt, rubinnal, zafírral és igazgyönggyel kirakott levélkorona díszíti.

határát: Gyergyót nyugaton a Görgényi havasok (Batrina 1634 méter, Tatárkő 1689 méter), a Felcsíkot a Hargita-hegység (Galusatető 1789 méter), az Alcsíkot az Erdő vidéki havasok (Felsősolyomkő 1375 méter) szegélyezik. Mint láthatjuk, a vármegyét körös-körül a hatalmas hegységek bástyaként övezik, mégis minden irányból megközelíthető. Kelet felé a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szoros Romániába, észak felé a Maros, dél felé az Olt és Kászon-patak völgye, nyugat felé a Kereszthegyhágó (1154 méter), Bucsin hágó (1141 méter), Tolvajos hágó (975 méter) és Mitács hágó képeznek természetes átjárókat a hegyek között.

Geológiai viszonyait tekintve a Gyergyói hegycsoport leginkább kristályos kőzetekből, részben gránitból, a Csíki hegycsoport palákon és gneiszon kívül mészkőből áll, míg a vármegye nyugati határán emelkedő hegyeket trachit alkotja.

Folyóvizei közül a Gyergyói és Csíki hegycsoport keleti oldalán fakadók (Kisbeszterce, Békás, Tatros, Czucza, Csobányos és Uz) mind Románia felé veszik útjukat, és a Szeretbe ömlenek: a vármegye közepe táján, a Feketerez (1543 méter) déli tövében

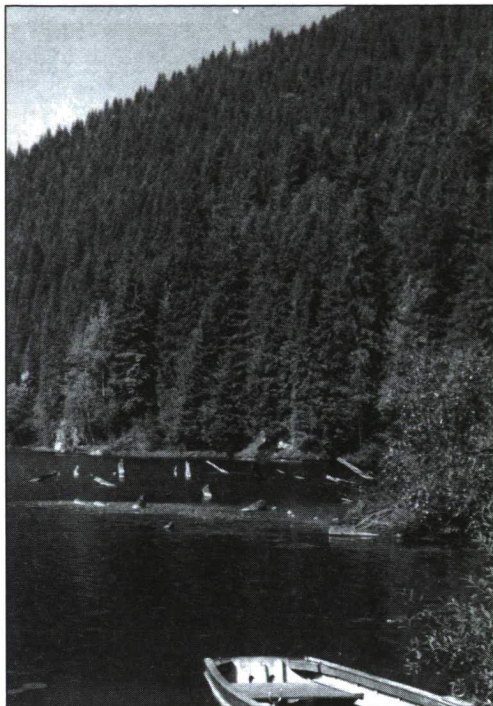
a Maros ered, amely jobb felől a Belkény és Orotva, bal felől a Solymó, Kis- és Nagyborzon vizeivel gyarapodva a gyergyói lapályt öntözi, és Gyergyószalmás alatt Maros-Torda vármegye területére lép át. A Maros forrásától nem messzire, a Feketerez északkeleti nyúlványaiából az Olt ered, amely útját délnek véve Felcsík és Alcsík lapályait szeli át, és Tusnád fürdő alatt hagyja el a vármegyét; nagyobb mellékvízet csak kelet felől vesz fel (Szépvíz, Fiság) és ezek mentén kisebb mocsarak is alkot: végül a vármegye délkeleti szögletében ered a Kászon patak, amely rövid futás után Háromszék vármegye földjére lép, ahol a Feketeügybe ömlik.

Tavai közül nevezetes a Gyilkostó (979 m), melyből a Békás vize folyik ki, s a híres Szent Anna tava (951 m) a tusnádi fürdő közelében, a Nagycsanád hegyen. Nagy számú ásványos forrása közül leghíresebb a nagy szénsavtartalma által a kitűnő borszéki földes vasas savanyú víz, továbbá a tusnádi égvégyes, konyhasós-vasas, savanyúvíz, a kászon-jakabfalvi jódtartalmú, égvényes savanyúvíz, a csíkszögödi vasas savanyúvíz és a Csíkmindszent melletti (hosszúaszói), szén-savban és lítiumban gazdag égvényes sava-

A GYILKOS-TÓ KELETKEZÉSE MÉLTÓ A TÓ LEGENDÁS HÍRÉHEZ. 1837-BEN TÖRTÉNT, HOGY KÉT HATALMAS HEGYFOK OMLT ALÁ, ÉS AZ OTT EGYBEFOLYÓ LIKAS- ÉS GYILKOS-PATAKNAK ÚTJÁT ÁLLTA. ANNAK ELŐTTE A TÓ HELYÉN SZÉP FENYVES ÁLLT, S AZ OMLÁS UTÁN EZ KEZDETT VÍZ ALÁ KERÜLNI, MERT A LEOMLÓT SZIKLÁK VÖLGYZÁRÓ GÁTAT KÉPEZTEK ÉS A VÖLGY LASSAN FELTÖLTÖDVE HATALMAS TAVAT ALKOTOTT. A VÍZ VASOXIDOS, MESZESTARTALMA KONZERVÁLTA A TALPON MARADT FENYŐTÖRZSEKET.

2003/XV. 1-2.

nyúvíz; végül a Csicsó mellett lévő kénas timföldes, barlangszerű mélyedéssel kapcsolatos ásványfürdő.

Éghajlata igen zord: az évi középhőmérséklet Csíkszeredán 6,7, Csíksomlyón 5,7, Borszéken ellenben csak 3,8 °C. Az évi átlagos csapadékmennyiség Csíksomlyón csak 585 mm, de a hegyekben jóval több.

Ásványkincsekben nem túl gazdag, említésre méltó a mészkő, ami márvánként jelenik meg (Gyergyószárhegy, Tekerőpatok, Szentdomokos). A márványbányák művelése ezidőtájt a vasutak hiánya miatt szünetel. Előfordul továbbá vas, gazdagon réz, kevés arany, ezüst és ólom. Vannak továbbá kőszén- és sótelepek, ezen kívül petróleumra is bukkantak.

Növényvilágának a zord éghajlat nem kedvez. A XIX. század végén a vármegye összes termőterülete 469396 hektár volt, amiből szántóföld csak 42520, s ezen kívül ugyan 28822 hektár, van továbbá 4720 hektár

kert, 107150 hektár rét, 98245 hektár legelő és 226749 erdő. Szőlő, nádas nincs. A kászói halmos vidéken, csíki és gyergyói területeken kevés búzát, rozst, árpat, zabot, kukoricát és bükkönnyt termesztettek, de a rozs a domináns. A vízenyősebb és kövérebb részekben szénát termelnek, mert csíki gazdáknak állatállományukhoz képest erre van leginkább szükségük a hét hónapnyi tejeségi idő alatt. Termelnek még igen jó kendert, lent, hereféléket és lucernaféléket. A birtokviszonyok rendezetlensége miatt az utóbbiak termesztése akadályokba ütközik. Általában véve a legnagyobb baj, hogy a lakosság igyekezetét megöli a közösség, szorgalmát lankasztja a harácsolás és a közvagyon aránytalan használata. A birtokviszonyok tekintetében említésre méltó, hogy a 100 holdon felüli birtokok területe 21419 hektár. 1000–5000 holdas birtok van 7, ennél nagyobb csak 1. Erdőségei leginkább fenyvesekből állnak (202406 hektár), a lombfák közül nagyobb területen fordul elő a bükk, nyír, a tölgy, hárs, kőris, nyár és gyertyán: magának a vármegyének mint tulajdonosnak 31000 hektár erdeje van, a többi községek, közbirtokosságok, egyházmegyék, magánterületek, és magánszemélyek között oszlik meg. Az egész területet 1883-ban szerződésileg állami kezelésbe adták, amiért évenként 32000 koronát fizettek.

Állatállománya az 1895. évi összeírás szerint: 81185 darab (magyar fajtájú) szarvasmarha, 3847 ló, 27 öszvér és szamár, 27222 sertés, 120677 juh, 7460 kecske és 112258 db baromfi. Méhészetet 62 községben űznek. A méhcsaládok száma 15851, a méhtermékek évi értéke (1909) 26616 korona. A ragadozók közül gyakori a medve, a farkas. Ritkább a hiúz. Erdeiben sok az őz, róka, nyúl, vaddisznó, kevesebb a szarvas. Gyakori a süketfajd, császármadár és fogoly, nyírfajd ritkábban fordul elő. Sziklái él a saskeselyű, kőszáli sas, vércse, számos bagolyféle, sólyom és az apró szárnyasok fajai.

Patakjaiban pisztráng és galóca, folyóiban csuka, márna, ponty és más apróbb halfélék élnek, melyekben a nagyon elszaporodott vidrák veszedelmes pusztítást végeznek.

Lakóinak száma erősen emelkedik: 1869-ben 107 285, 1910-ben 145 125, közöttük 387 katona. Csík egyébként Magyarország leggyéribben népesült vármegyéje (29,9 fő/km²). A lakosok közül 86,4% magyar, 15 936 román (oláh) 1062 német. Az idegenajkú népesség 33%-a beszélt magyarul.

„A magyarajkú népesség a legtisztább székely faj, s ez kizárólag római katolikus vallású. Izmos, középtermetű, széles homlokú nép, erős munkabírásúak és szorgalmasak. Vérmérséklete heves, kedélye komoly, kevés szavú, természete makacs, szíve végtelen jó, lelke szabadságszerető.

Az oláhság zöme a gyergyótölgyesi já-

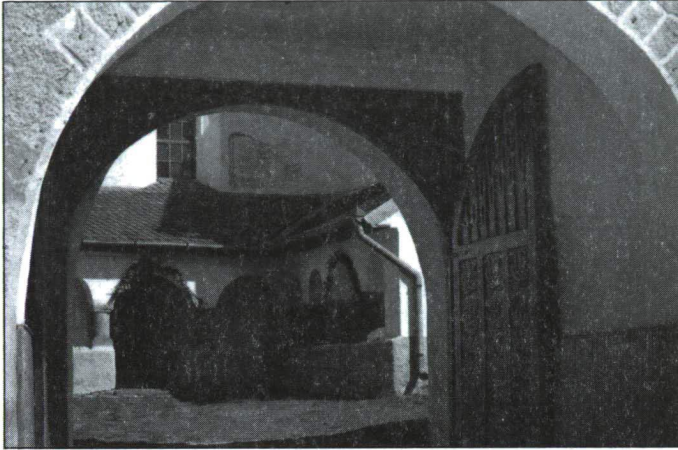

EGY LEHETSÉGES MAGYARÁZAT SZERINT A KÉPEN LÁTHATÓ CSÍKI NÉPVISELET JELLEGZETES FEKETE SZÍNE A MÁDÉFALVI VESZEDELEM GYÁSZÁRA EMLÉKEZTET

rásban lakik, de laknak a székely községekben is egyeseken, kiktől már csak vallásukban különböznek, nyelvük és viseletük azonos, a valamennyien kifogástalan hazafiak. A csekélyszámú örménység 1671 óta testvére a csíki székelységnek, amennyiben a szépvízi és gyergyószentmiklósi telepeikről kibocsátott rajok által napról napra érintkeznek vele; lobbanékony, heves, de kitartás nélküli faj. Eleme a kereskedés és ebben utolérhetetlenül jó. A zsidóság letelepedése csaknem mai keletű; inkább az Oláhországgal szomszédos településeket lepték meg és aszerint hullámanak innen és túl, amint a megélhetési viszonyok itt vagy ott kedvezőbbben” (Révai).

Az 1900. évi népszámlálás szerint a vármegyében volt összesen: 104 287 római katolikus (81,2%), 21 000 görög katolikus, 169 görög keleti, 241 evangélikus, 956 református, 103 unitárius, 1518 izraelita. Ezer lélekre esett (1909) 8,5 házasságkötés, 424 élveszületés és 30 haláleset. A természetes szaporulat ezer lélekre 12,4. Foglalkozásra nézve a lakosság a következőképp oszlik meg (1909): őstermelés 79,8%, ipar 7,7%, kereskedelem 1,4%, közlekedés 0,8%, közszolgálatok és szabad foglalkozások 2,1 %. A ténylegesen kereső népesség száma 61 145.

A vármegye kereskedelme és ipara a kezdetlegesnél alig nevezhető többnek, mert a szarvasmarha és a loállomány adásvétele ide nem sorolható. Csak a fa és ásványkivitel nevezhető számottevőnek. A híres szőnyegszövés szépsége mellett komplikáltsága miatt áldatlan munka. A régi keletű agyagipar és kőfaragómunka fejletlen maradt. Az agyagipar mint háziipar Dánfalva, Csíkmadaras, Csíkszentkirály, Gyergyószentmiklós, Gyergyótekerőpatak, Gyergyószárhegy községekben fordul elő: a vidéki fazekasok részben a helyi piacokon, részben vásárokról-vásárra járva értékesítik többnyire a köznép használatára szánt készítményeiket. A gyapjú, len és kender feldolgozása, a ház körén kívül nem

CSÍKRÁKOS HATALMAS ÁRPÁD-KORI VÁRTEPLOMA ÉS KAPUJA. XV. SZÁZADI GÓTIKUS BŐVÍTÉSÉT BAROKKOS STÍLUSÚ ÁTALAKÍTÁS KÖVETTE. TORNYÁT GYÖNYÖRŰ FRESKÓK DÍSZÍTIK: MENNYKÖSZÖRŐ JUPI-TER, BUZOGÁNYOS HŐS, SZARVAS, NAP ÉS HOLD...

hódított teret. Az iparágak nyersanyagaiból a zord éghajlati és mostoha gazdálkodási viszonyok miatt alig lehetne a belfogyasztást túlhaladó mennyiséget termelni. Némi jelentősége van a vas- és malomiparnak. A faipar szolgálatában 125 fűrészmalom áll, s a hangszerfa és szitakéregszárítás újabban lendületet vett, nagyobb fáfűrésztelepek vannak Tusnádon, Gyergyószentmiklóson, Csíkyimesbükkön és Csíkszentmártonban. Egyéb iparvállalatai közül említendő a borszéli üvegyár. A mezőgazdaság szolgál a gyergyóditrói mezőgazdasági előlegegyesület, a Csík vármegyei gazdasági egyesület, a gyergyószentmiklósi gazdakör, a gyergyóditrói mező- és kertészeti egyesület. A vármegye területén 5 takarékpénztár, hét bank és 24 hitelszövetkezet áll fenn, összesen 812 000 korona betéttel 1909 végén.

A közlekedés sok kívánnivalót hagy. Vasutai hosszában északról délre vonulnak át. A MÁV székely vonalának Várhegytől Sepsibükszád-Bálványosfüredig terjedő vonala és ennek leágazása délről keletre és Mádéfalva-Gyimes országhatár közötti vonal összesen 152 km kiterjedésben. Továbbá van

252 km állami út, 212 km törvényhatósági út (ebből csak 7 km kiépítve), valamint 456 km közösségi közútlóút. A folyóvizek közül a Maroson és a Kisbesztercén tutajozás folyik, a Békás völgyben pedig csatornahálózatot létesítettek, főleg az erdőségek kihasználására. (A korabeli okmányok szerint a marosi tutajozás már a XVII. században fenn állott a vidéken.)

A közoktatás terén is igen sok kivetni valót találunk, bár a haladás nem tagadható. Csíkban a né-

pességnek csak 37,6%-a tud olvasni-írni, és a 6 éven felülieknek is csak 45,3%-a. (Ez a szám 1890-ben még csak 34,8 volt.) Iskolába nem jár 8567 gyermek. A vármegye területén csak 6 kisdedővő van 480 gyermek-

kel, 100 mindennapi és 86 ismétlő elemi iskola, összesen 15943 tanulóval, 3 iparostanonc, 1 felsőnép- és 4 polgári iskola (2114 tanulóval) 1 tanítóképző (73 tanuló) és 2 gimnázium (Csíksomlyón fő- és Gyergyószentmiklóson al gimnázium) 371 tanulóval, egy gazdasági iskola (30 tanuló), tehát összesen 204 iskola 18981 tanulóval.

Csík vármegye a közigazgatás szempontjából 4 szolgabírói járásra oszlik, és van benne 2 rendezett tanácsú város, így mint: felcsíki, gyergyószentmiklósi, gyergyótölgyesi, kászonalcsíki járások és Csíkszereda és Gyergyószentmiklós városok. (A járások és városok mind magyar többségűek. A lakóházak száma összesen 28780.)

A vármegye járasaiban 32 nagy- és 28 kisközség található, továbbá 89 pusztá és telep. A községek közepes nagyságúak. Legnépesebbek: Gyergyószentmiklós 8864, Gyergyóbékás 7106, Ditró 6903, Gyergyóalfalu 8433 és Gyergyóremete 6188 lakossal. Szék-

helye Csíkszereda. A vármegye az országgyűlésre négy képviselőt küld.

Egyházi tekintetben Csík 56 római katolikus községe a kalocsai egyháztartományhoz tartozó Gyulaféhérváron székelő erdélyi püspöki, 18 görög katolikus egyháza Balázsfalván székelő gyulaféhérvár-fogarasi érseki egyházmegyébe, az 1 református egyház a Kolozsváron székelő erdélyi egyházmegye területéhez tartozik: izrelita anyakönyvi hivatal csak egy van.

Igazságügyi beosztása a következő: az egész vármegye a marosvásárhelyi királyi ítélőtábla kerületéhez beosztott csíkszeredai törvényszék alá tartozik, járásbíróháza Csíkszeredán, Csíkszentmártonban, és Gyergyószentmiklóson van. Utóbbi kettő telekkönyvi ügyekben bírói hatáskörrel van felruházva. A vármegyére illetékes királyi főügyészség, pénzügyi bíróság és közjegyzői kamara Kolozsváron, a bányabíróság Gyulaféhérváron, a sajtóbíróság és ügyvédi kamara Marosvásárhelyen van. Királyi közjegyzők találhatóak Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson.

Hadügyi tekintetben az egész vármegye a nagyszebei hadtest és a Székelyudvarhelyen székelő 82. sz. hadkiegészítési parancsnokság, a Brassóban székelő 24. honvéd gyalogezred s a Marosvásárhelyen székelő 9. honvéd huszárezredhez tartozik. Csíkszeredán csendőrségi szárny-szakaszparancsnokság van, amely a brassói törzsparancsnokság alá tartozik.

Pénzügyi szempontból Csík a székelyudvarhelyi pénzügyigazgatóság területének része. Adóhivatala és pénzügyőri bizottsága Csíkszeredán és Gyergyószentmiklóson, mellékvámhivatala Csíkgyimesen, Gyergyóbékáson és Gyergyótölgyesen van. Ipari és kereskedelmi ügyeit illetőleg a marosvásárhelyi kamara kerületéhez van beosztva. Államépítészeti hivatala Csíkszeredán van, a közutak tekintetében a brassói felügyelői kerület, posta- és táviróügyekben a kolozsvári igazgatóság hatáskörébe tartozik.

A JELLEGZETES ŐSI SZÉKELY KAPUSZERKEZET A ROMÁN STÍLUS JEGYEIVEL.

2003/XV. 1-2.

Az állami kezelésbe vett községi erdők kezelésével a csíkszeredai erdőhivatal van megbízva, mely alá a gyergyószentmiklósi erdőrendezőiség van beosztva. Ménteleposztálya csak Háromszék vármegye területén van, Sepsiszentgyörgyön. Állatorvosai Csíkszeredán, Gyergyószentmiklóson, Gyergyótölgyesen és Csíkszentmártonban vannak, kik a kolozsvári állategészségügyi felügyelő alá tartoznak. Gyergyótölgyesen, Csíkyimesen magyar királyi belépőállomások találhatóak. Kultúrmérnökileg Csík a brassói kerülethez tartozik. A vármegye területén van 15 gyógyszertár, három kórház (124 ágygal), húsz orvos, egy sebész és 92 bába.

Székelyföld az Erdélyben fekvő 7 székely szék összefoglaló elnevezése. Megszilárdulása a 13–14. század fordulóján fejeződött be, amikor kialakult autonómiájuk (katonai, közigazgatási, gazdasági). A „szék” elnevezés a bírósági fórum jelentésű bírói székre utal. Eredetileg 7 főszék volt: Aranyosszék, Kézdiszék, Marossszék, Orbaiszék, Sepsiszék, Udvarhelyszék és Csíkszék: amelynek fiókszékei a Gyergyó és Kászonszékek voltak, és a Csíki medencében alakultak ki. Az Olt vízvidékét, a Csíki havasok és a Hargita között fekvő Csíki-medencét felölelő a székely népeiséget először 1324-ben említik, ekkor hadnagy (maior exercitus) állt az élén. Egyházi szempontból a telegdi főesperesség csíki kerületét képezte, élén alesperes állt. Korai központja (Csík) Somlyó volt, ahol a 13-14. századi részleteket őrző Szent Péter és Pál plébánia-templom, a 15. századi eredetű, Szűz Mária tiszteletére emelt obszerváns ferences kolostor, és a Nagy-somlyó-helyen kisméretű középkori kőépület romjai fekszenek. Csík területén magyar vonatkozású régészeti leletek találhatóak. Ezek a 10-11. századi csíkszögedi kengyeltörödek mellett a 12-13. századtól követhetőek nyomon.

Székelyek: Túlnyomórészt Erdélyben lakó, vitatott eredetű, magyar nyelvű népcsoport. Maga a székely elnevezés előfordul nép-

NEGYVENNYOLCAS EMLÉKMŰ A NYERGES-TETŐN, AZ OROSZ EMBERÁRADATOT 1849. AUGUSZTUS 1-ÉN HŐSIESEN FELTARTÓ HONVÉDEK EMLÉKÉRE. AZ ELLENÁLLÁST VÉGÜL ÁRULÁSSAL TÖRTÉK MEG: A TEREPET JÓL ISMERŐ HAVASI EMBEREK VEZETTÉK AZ OROSZOKAT TITKOS REJTEKUTAKON A HONVÉDEK HÁTÁBA, SZENTMÁRTONBA.

személy- és helynévként. A középkori forrásokban a leggyakoribbá a Siculus alak vált. A szó magyarázatára számos kísérlet látott eddig napvilágot, szoros összefüggésben az eredetkérdésről vallott koncepciókkal. Származtatták többek között a magyar nyelvből ‘határőr’, ‘telepes’, ‘gyepű’ stb.; egyéb (germán, szláv, török, „urál-altaji”) nyelvekből ‘harcos’; ‘sarló’, ‘vágással foglalkozó ember’; ‘herceg’; ‘szökevény’; ‘fehér foltos ló’, ‘gázló’ stb. jelentéssel, valamint különféle nép- és törzsnevekből, mint pl. siculus, dzsikil, eszel (»szkilek») stb. A számos etimológiai próbálkozás ellenére – megnyugtató bizonyítékok hiányában – a név eredetét ismeretlennek kell tekinteni, írott forrásokban a székely

népnév legkorábbi megjelenése az 1116. évi Olsava menti és az 1146. évi Lajta menti csatákhoz kapcsolódik, amelyekben – a 14. századi krónikakompozíció szerint – a bese nyókkal együtt a magyar hadsereg elővédjét alkották. Ilyen jellegű szerepükre utal Anonymus is, aki elbeszéli, hogy a „székelyek, akik előbb Attila király népe voltak”, önként csatlakoztak a honfoglaló magyarokhoz. Katonáskodó voltokra enged következtetni a Várad Regestrum 1217. évi adata is, amely *centurionatus Sceculzazról* (székelyszáz nevű száznagyságról, azaz minden valószínűség szerint székely századról) tesz említést Bihar megyében. Erdély területén először IV. Béla egy 1250-i oklevele említi őket, korábbi események kapcsán hírül adván, hogy Iwachin szebeni ispán 1210. évi bolgár hadjárataiban is részt vettek. Első egykorú erdélyi említésük 1213-ból való, ekkor Vilmos püspök igényt tartott a német lovagrenddel szemben a Barcaságba települő magyarok és székelyek tizedére. A 13. századtól egyébként egyre bővül a rájuk vonatkozó oklevelés anyag, s külföldi kútfőkben is ekkor tűnnek fel. Az 1282–85 között alkotó Kézai Simon pedig először próbált meg középkori értelemben vett „tudós” magyarozatot adni az eredetkérdés problémájára. Eszerint a székelyek hunok, akik vezérüknek, Csabának a veresége után a Kárpát-medencében meghúzódva várták meg a magyarok bejövetelét. Nyelvükről megállapította a kutatás, hogy az három nagy dialektusra tagolódik (Maros-szék, Udvarhely-szék és az úgynevezett külső csoportok – Sepsi-, Orbai-, Kézdi-szék, Kászon, Alcsík, Felcsík, Gyergyó – nyelvjárása), amelyek sok rokon vonást mutatnak a magyar nyelvterület különböző részeivel. Meglehetősen problematikus viszont annak meghatározása, hogy mikor születtek ezek a sajátosságok, másrészt az ilyen jellegű vizsgálatok nem tudnak választ adni arra a kérdésre, hogy vajon eredetileg is magyar nyelvű volt-e a székelység, vagy csak az együtt-

élés hatására cserélte fel esetleges eredeti nyelvét a magyarral. Az utóbbi években gyarapodni kezdő székelyföldi ásatások eredményei megerősíteni látszanak azokat a vélekedéseket, amelyek szerint a 12. sz.-ban e területen már (legalábbis részben) székelyek laktak (pl. szászföldi templomok alatti sírok, Zabola, Petőfalva – Zábala, Peteni, Rom.). A Kézai Simon által kidolgozott hun származásmélet (>hun–magyar rokonság<) lényegében a 19. sz. második feléig meghatározó szerepet játszott a székelykérdést illetően, s csak Hunfalvy Pál fellépésével és a modern forráskritika elterjedésével vált lehetővé a székely történelem valóban tudományos értékű vizsgálata. Az utóbbi száz év alatt számos területen (társadalom- és jogtörténet stb.) történt jelentős előrelépés, az eredetkérdést azonban – éppen a gyér forrásadatoltság miatt – nem sikerült még teljesen tisztázni. Napjainkra a mérvadó kutatáson belül két irányzat vált meghatározóvá e téren: az egyik vonulat eredendően magyaroknak tartja őket (pl. Benkő Loránd, Balázs János, Bóna István, Székely Zoltán), míg a másik török eredetű, a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott katonai segédnépet lát bennük (pl. Györfly György, Kristó Gyula, Makkai László, Fodor István). A történeti források (amelyeknek alapvetően a régészeti, nyelvészeti eredmények sem mondanak ellent) inkább ez utóbbi koncepciót látszanak megerősíteni. Mindenesetre annyi bizonyosnak látszik, hogy már a legkorábbi időktől kezdve a gyepük mentén voltak letelepítve, minden valószínűség szerint katonai, határőri feladatok ellátása céljából. A helynevek és a településtörténet tanúsága szerint első telepük a szűkebb értelemben vett Magyarországon, Moson, Pozsony, Szabolcs, Baranya és főleg Bihar megyében feküdtek. Ez utóbbi lehetett (>Telegd – Tileagd, Románia – központtal) a székelység egyik magyarországi gócpontja, és innen indulhatott ki az erdélyi területek megszállása is. A későbbi Szászföl-

2003/XV. 1-2.

dön (Sebes, Kezd és Orbó vidékén) már a 12. század elejétől-közepétől megfigyelhetők, majd a 13. század első felében a Kárpátoknál állapodott meg előrenyomulásuk. A megszállt területek gyéren lakottak voltak, ill. főleg szláv lakossággal lehet számolni, akik azután beolvadtak az újonnan érkezettek közé. A bevándorlás és a belső mozgások (mint pl. a Szászföld kiürítése) lecsillapodásával, nagyjából a 13–14. század fordulójára alakult ki az a terület, amelyet azóta is Székelyföldnek neveznek. Míg a magyarországi székely települések fokozatosan beolvadtak környezetükbe, addig az erdélyi székelység autonóm területi szervezetet, ún. szék-rendszert fejlesztett ki, amelynek megszilárdulása a 14. század második felére tehető (akkoriban terjedt el a korábbi remi, districtus 'föld, kerület' elnevezések helyett a sedes 'szék' megjelölés), s amely rendszer sok hasonlóságot mutat a szászok és a kunok berendezkedésével. Az eredeti hét főszék a következő: Telegd- (Udvarhely-), Maros-, Csík-, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Aranyos-szék, amelyekből már a 14. sz. folyamán megkezdődött a fiúszékek kiválása. Egyházigazgatási szempontból a Székelyföld az erdélyi püspökséghez, ezen belül pedig az 1332–37. évi pápai tizedlajstrom szerint négy főesperességhez (telegdi, fehérvári, kézdi, tordai) tartozott. A középkori székelység nemzeti szervezeten belül. Ennek emlékei ugyan csak a 15–16. századból maradtak fenn, annyi azonban valószínű, hogy eredetileg minden szék hat nemre és 24 ágra oszlott, s az új területek megszállása és felosztása is az ágak szerint történt. Bár megjelentek már a vagyoni és társadalmi differenciálódás elemei (erre utalhat a 14. sz.-ban feltűnő tria genera Siculorum 'a székelyek három neme' kifejezés is), korszakunkban a székely társadalom jogi szempontból még egységesnek és kifelé zártnak tekinthető, amelyben nem létezett nemesség és jobbágy-ság, hanem elvben mindenki egyenlőnek szá-

mított, s ahová idegen embernek igen nehéz volt bejutnia. Ennek az egységnek és zártság-nak megnyilvánulási formája a katonáskodási kötelezettség, a közigazgatási autonómia, a magánbirtok csekély szerepe és a speciális adózás. Természetesen az az állapot, amely a feudalizmus keretei között teljesen anakronisztikus volt, a gazdasági fejlődés és a társadalmi rétegződés előrehaladtával egyre kevésbé maradhatott fenn, és a 15–16. századra már komoly feszültségek forrásává vált. Míg a 12–13. században a félnomád életforma és ennek megfelelően az állattartás fontos szerepe (ennek egyik emléke az ún. „ökörsütés”, ami a király számára bizonyos alkalmakkor beszolgáltatandó állatadót jelentette) jellemzi a székelységet, addig a 14. századra már a földművelés vált a fő gazdasági tevékenységgé. A székelység legfőbb katonai és bírói hatalmassága a székelyispán (*comes Siculorum*) volt. A székek – amelyek nemcsak a területi szervezetet, hanem autonóm közigazgatási és bírósági egységet is jelentettek – élén a hadnagy vagy kapitány (*maior exercitus, capitaneus sedis*) állt, aki katonai elöljáró volt, de részt vett a törvényszék munkájában is. A szék másik főtisztviselője a székbíró (*iudex terrestris*), aki a törvényszék elnökeként bírósági funkciót látott el. E tisztségekre a 14. sz.-tól vannak adataink. A székelység korabeli szellemi műveltségéről források hiányában jószerével csak annyit tudunk, hogy ismerték és használták (még a középkor végén is) a székely rovásírást, ami eredetileg török nyelvű szövegek rögzítése szolgált, és Közép-Ázsiából származik. 37 betűjelük közül 21 ótörök, 3 ógörög és 3 glagolita eredetű. Az utóbbiak között vannak az f, h, ly, c hangok, melyek a törökben nem, ellenben a magyarban léteznek. Későbbi utalásokból feltételezhetjük, hogy ekkoriban még éltek közöttük bizonyos pogány eredetű szokások és rítusok.

A Csík elnevezés eredete, valamint a vármegyének a fejedelmek és Árpád-házi

királyok alatti speciális története nagyrészt ismeretlen. A későbbi időkből írásos bizonyítékok alapján tudjuk, hogy a csíki székelység részt vett Károly Róbert, Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond oláhországi hadjárataiban, Hunyadi János és Mátyás dicső csatáiban, és hogy a királyok intézkedése szerint kötelessége főképp a határőrizet volt. A székely nép 1559-ben János Zsigmond hadai ellen dicsőségesen harcolt vallásáért, és fényes győzelmet aratott. Ennek emlékére évenként pünkösöd szombatján a Somlyó hegyen népes búcsújáratot tart. 1661-ben Ali basa egész Csíkot felégette és kifosztotta: 1654-ben pedig Mirza kán 12 ezer bucsáki tatárja 5 napon át ölte Fel- és Középcsik népét, és hamvasztotta a vidéket, míg a hős Nizet és Sántus Benedek alkirálybíró vezetése alatt összegyűlt lakosság csúfosan szét nem verte a pusztító sereget. 1600-ban Báthory András haláláért Básta állt bosszút a védtelen lakoságon. Az ez időből hiteles tanúvallomások igazolják, hogy a csíki tekintélyesebb családok tagjai közül: „András királlyal többen szerencsétlenül elveszének”. 1705-ben Graven, 1707-ben Acton garázdálkodtak a vármegyében. Tetteik nyoma sokáig megmaradt. 1690-ben Thököly serege és a nyomukban járó labancok is feldúlták a vármegyét. Csík a Rákóczi-féle mozgalomnak állandó híve volt. A szabadságért felkelőket ötször verték itt le. 1718-ban éhínség és pestis tizedelte a lakosságot, majd marhaállományát a dögvész csaknem teljesen kiirtotta. 1770-ben pedig a gyimesi Ugra-patak vidékéről kiinduló újabb pestisjárvány a lakosság egy harmadát pusztította el. 1764-ben a székelység szabadságáért vérzett Mádéfalvánál. Történt ugyan is, hogy a török-tatár és oláh betörések visszaverésére a kormányzék katonaságot rendelt a szorosok őrzésére, amely a lakosságot követeléseivel folytonosan zaklatta, mígnem a köztük fellépő surlódások egyre fokozódtak, s ez után Mádéfalván az ártatlan lakosság felkoncolásával és üldözésé-

vel végződtek (*Siculicidium*). Ekkor verődött a nép első hulláma Bukovinába, amelyet – helytelenül – székely kivándorlásnak kereszteltek.

A mádэфalvi mészárlás következtében fegyverezték fel a székelységet. Felállítottak két gyalog és egy huszárezredet. A gyalogezredek közül az I. számú székely ezredet Csíkszeredán állították fel. A székely huszárezred törzse szintén Csíkszeredán volt az I. számú őrnagysággal. Mind a gyalogosok, mind a huszárok ruházatukat önmaguk állították ki és a huszárok lovait emellett az arra kötelezett családok szerezték be. Csupán a fegyverzetet adta a kincstár. Ezt a határőrkatonáskodást az 1851. január 22-én kelt császári rendelet megszüntette.

A *siculicidium* után Csík vármegye részt vett az utolsó török háborúban, a napóleoni hadjáratokban, és kényszerűségből jelen volt Rastadtnál is. Ezt jóvá teendő 1848-ban húszezer harcost küldött a szabadság kivívására, amiért vezetői közül kettőt felakasztottak, 23-at bebörtönöztek, sokan pedig a bűjdosásban kényszerültek menedéket keresni. A rendi megkülönböztetés a székelyföld többi részével azonos volt. A legrégebbi időkben csak lovas- és gyalogezredek léteztek. Mátyás korában nyomult előre a főnemesi rend, attól kezdve a primor, primipilus és pixidárius osztályok álltak fenn 1848-ig, amelyekhez a nemzeti fejedelmek alatt járultak a karabélyosok (*equus scolpetarius*), mint a primipilus rend egyik fajtája. E három nemesi rendet a legrégebbi írott emlékek szerint egy főkirálybíró vezetése alatt négy alkirálybíró kormányozta, a gyergyói, felcsíki, alcsíki és kászoni részek szerint. A fejedelmek alatt a főkirálybírók mellett gyakran voltak főkapitányok is, annak egyenes bizonyítékául, hogy a katonai és polgári kormányzat már akkor el volt választva. A királybírák melletti tanácsban voltak rendes és számfeletti asszessorok, s e bíróság vezette a közigazgatási, polgári és büntető ügyeket.

1848-ban a vármegyében fő- és albizottságok állítottak, majd a 60-as években ezt némi alkotmányos színezettel kevert abszolutizmus váltotta fel, és amint 1867-ben a választási jogot visszaadták, újra életbe lépett a 4 királybíróóság, a törvénykezést 6 bíróval és 3 egyes bíróval elkülönítették a közigazgatástól egy királybíró vezetése alatt, miből azután kisebb-nagyobb területi változással fejlődött ki a közigazgatási rendszer.

Az erdélyi országgyűléseken Csík eleinte 2, később 3, majd 4 követtel volt képviselve. A közérdekű dolgokat generális kongregációkon tárgyalták, s ennek egyik fő tárgya a tiszti választások mellett mindig a követi utasítás kidolgozása volt.

Csík vármegye végső állapotát 1876-ban nyerte el, amikor a XXXIII. törvénycikk rendelkezése alapján a Csíki, a Gyergyói- és a Kászsónszékekből Csíkszereda székhellyel kialakították. Területe a trianoni békeszerződés értelmében került Romániához. A második bécsi döntés visszaadta Magyarországnak, de 1945-ben ismét elcsatolták. Ma is Romániához tartozik.

CSÍK VÁRMEGYE TELEPÜLÉSEI

CSÍKSOMLYÓ (Sumuleu) ■ Település Csíkszeredától északra, a Csík-székben, ma Romániában. 1602-ben hivatalos jelentés szerint a salvatoriánus és a marianus ferencesek egyik rendháza volt itt. 1676-ban jelent meg Csíksomlyón Kájoni János katolikus népi énekeskönyve.

CSÍKSZENTDOMONKOS (Sindominic) ■ Település Csíkszeredától északra, Csík-széken, majd Csík vármegyében, ma Romániában. 1599. november 3-án itt verték agyon a székelyek a menekülő Báthori András fejedelmet.

MADÉFALVA (Siculeni) ■ Település Csík-széken, majd Csík vármegyében, Csíkszeredától északra, ma Romániában. 1764. január 7-én Buccow és Siskowicz altábornagyk vezetésével katonaság rohanta le a Madéfalván egybegyűlt székelyeket, akik a határőrsorozat ellen is tiltakoztak. Mintegy 2000 embert mészároltak le. Ez indította el a székelyek tömeges kivándorlását Moldvába.

FEJES BÁLINT

